

جغرافیا و روابط انسانی، زمستان ۱۳۹۹، دوره ۳، شماره ۳

بررسی نقش گردشگری روستایی بر کالبد سکونتگاه های روستایی

فهیمة رضایی

جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه جغرافیا و سیستم های اطلاعات جغرافیایی، دانشگاه

گلستان، گرگان، ایران

rfahime41@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۹/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۹/۰۳

چکیده

گردشگری و اقتصاد گردشگری در حال تبدیل به یکی از سریع ترین صنایع رو به رشد جهان بوده و ابزاری برای ایجاد درآمد ملی و از اصلی ترین ارکان اقتصادی جهان و نیز از مفاهیم، اشکال و ارکان توسعه پایدار قلمداد می شود. گردشگری روستایی با ایجاد اشتغال، افزایش سطوح درآمد، متنوع سازی فعالیت های اقتصادی، افزایش سطح آگاهی های اجتماعی و ایجاد روابط اجتماعی گسترده بین جامعه میزبان و میهمان به حفاظت از میراث فرهنگ و محیط زیست طبیعی کمک کرده و با جلوگیری از مهاجرت بی رویه و بهینه سازی بهره برداری از زمین، به توسعه روستایی پایدار کمک می کند. گردشگری روستایی جزئی از صنعت گردشگری است که نقش عظیمی در زندگی مردم روستا ایفا می کند و فرصتی مناسب برای تبادل و تعامل فرهنگی بین روستاییان و گردشگران به وجود می آورد. این تبادل فرهنگی به پویایی و تعالی فرهنگی و اجتماعی روستا را باعث می شود روش تحقیق در این مقاله توصیفی-تحلیلی است. روش جمع آوری داده ها به صورت اسنادی-کتابخانه ای می باشد.

واژگان کلیدی: گردشگری، گردشگری روستایی، کالبد روستا، سکونتگاه روستایی

مقدمه

گردشگری و توسعه آن ابزاری برای برنامه ریزی توسعه و روستاها به شمار می آید. گردشگری به شکوفایی اقتصاد روستایی و ایجاد راهی برای عرضه تولیدات محلی و ایجاد ارزش افزوده بسیار کمک می کند (آگوستین، ۱۹۹۸: ۲۰). اساس گردشگری روستایی، تلفیق چشم اندازهای محیط زیست، فعالیت های مزرعه و فرهنگ های خاص موجود در روستا هست که از یک طرف زمینه تفریح و تنوع را برای گردشگران فراهم می کند و از طرف دیگر باعث ایجاد فرصت های شغلی و کسب درآمد برای افراد محلی می شود. ایجاد این فرصت بدون تخریب محیط زیست و منابع طبیعی مدنظر قرار دارد. به طوری که توسعه گردشگری روستایی بر آن است تا فشار بین ابعاد پایداری را تعدیل کند. توسعه گردشگری روستایی با تأثیرگذاری در ابعاد پایداری اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی مناطق روستایی، ضمن جلب مشارکت روستاییان در توسعه اقتصاد روستایی، منطقه ای و ملی با پتانسیل حفظ و حمایت از منابع طبیعی و محیط زیست موجب تحقق توسعه پایدار روستایی می شود (لی، ۲۰۰۵: ۱۳۵؛ باتلر و همکاران، ۱۹۹۸: ۳۰؛ افتخاری و همکاران، ۱۳۸۹: ۴۰-۲۳). گردشگری روستایی به مثابه ی یکی از مردمی ترین اشکال گردشگری، از یک سو می تواند به رشد اقتصادی و تنوع فعالیت های روستایی بی انجامد و از سوی دیگر با جذب مازاد نیروی انسانی، به ایجاد اشتغال و درآمدزایی برای ساکنان روستاها کمک کند و بدین ترتیب فرصتی برای توسعه ی همه جانبه قلمداد می شود (صفایی پور و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۲۴). بی شک گردشگری و توسعه ی آن موجب بروز اثرات کالبدی خواهد شد که این اثرات همیشه منفی نیست. توسعه ی زیر ساختهای گردشگری، تسهیلات و جاذبه ها، محیط طبیعی رادست خوش تغییر می کند که حضور گردشگران و فعالیت های آنها در مقصد، اثرات مثبت و مستمری هم در محیط طبیعی و هم در محیط انسان ساخت دارد (j.telfer and sharply, 2012: 304). نگاه اصلی تغییرات محیطی با توسعه ی گردشگری عموماً به جنبه ی تغییر در شکل زمین و چشم اندازها دلالت دارد. اثرات فیزیکی کالبدی بیشتر قابل رویت و آشکار هستند، زیرا توسعه ی گردشگری مانند هر نوع توسعه دیگر در ابعاد مختلف، محیط فیزیکی را تغییر می دهد (Salehi and Hasanpour, 2012: 51). توسعه گردشگری در مناطق روستایی می تواند تأثیرات متفاوت و متعددی بر بخش های مختلف روستا داشته باشد. بخش مهمی از تأثیرات توسعه گردشگری در یک منطقه، بر ویژگی های کالبدی-فیزیکی روستا می باشد. برنامه ریزی کالبدی نیز به منظور شناسایی عوامل و شاخص های کالبدی روستا و تأثیرات پدیده های مختلف بر این بخش ارائه می شود. در ارتباط با توسعه روستاها با نگرشی عمقی باید به این موضوع توجه شود که در رویکرد توسعه پایدار برنامه ریزی نیازمند ارائه تصویری

چندبعدی از فضای مورد مطالعه است. پیوند ابعاد پایداری، به ویژه پایداری اجتماعی و نهادی و اقتصادی و محیطی، مسئله ای بسیار مهم در برنامه ریزی توسعه پایدار مناطق روستایی است و اصولاً کالبد سکونتگاه های روستایی، بستری برای عملکرد اقتصادی و اجتماعی آن ها محسوب می شود. بنابراین، تحول و ساماندهی کالبدی، نخستین گام به منظور ارتقای عملکرد سکونتگاه ها است (بدری و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۵۶).

روش تحقیق

روش تحقیق در این مقاله توصیفی-تحلیلی است. روش جمع آوری داده ها به صورت اسنادی-کتابخانه ای می باشد. در واقع با مطالعه و بررسی آثار علمی و نتایج پژوهش هایی در زمینه گردشگری و گردشگری روستایی سعی در استنتاج این مطالعات در قالب یک مقاله کاربردی نمودم.

مبانی نظری

گردشگری

گردشگری به سفری که در آن مسافرتی به مقصدی انجام می گیرد و سپس بازگشتی به محل سکونت در بر دارد، اطلاق می شود. لغت گردشگری (*Tourism*) از ریشه *Tour* به معنای گشتن اخذ شده که ریشه در لغت لاتین *Turns* به معنای دور زدن، رفت و برگشت بین مبدأ و مقصد و چرخش دارد که از یونانی به اسپانیایی و فرانسه و در نهایت به انگلیسی راه یافته است. گردشگری معادل فارسی دقیق واژه *Tourism* در زبان های انگلیسی، فرانسه و آلمانی است که اصطلاحاً به جهانگردی در زبان فارسی ترجمه شده است (منشی زاده، ۱۳۸۴: ۷۶).

روستا

واحدی اقتصادی-اجتماعی، جغرافیایی و مرکزتجمعی از مردم یکجانشین است که قسمت اعظم درآمد آنها از کشاورزی تامین می شود و شرایط بالقوه خوگفایی را نیز در خود دارد. در حال حاضر این خودکفایی از قوه به فعل در نمی آید. چون تحول اقتصاد شهری و از هم پاشیدگی نظام زمین دارای سنتی کهن موجب گسترش شبکه ارتباطی روستا و شهر در بسیاری از نقاط دنیا شده است به همین علت امروزه، اقتصاد روستایی در ارتباط نزدیک و رویاروی با اقتصاد شهری قرار دارد (رضوانی، ۱۳۸۲: ۲۳).

گردشگری روستا

گردشگری روستایی به کلیه فعالیتها و خدماتی اطلاق می شود که کشاورزان، مردم و دولتها برای تفریح و استراحت گردشگران و همچنین، جذب آنها در نواحی روستایی ارائه میکنند و شامل گردشگری کشاورزی، گردشگری مزرعه، گردشگری طبیعی و فرهنگی می باشد (رضوانی، ۱۳۸۷: ۳۲). گردشگری روستایی عبارت است از فعالیتها و گونه های مختلف گردشگری در محیط های مختلف روستایی و پیرامون آنها که در برگیرنده آثار مثبت و منفی برای محیط زیست روستا، انسان و طبیعت است (سقای، ۱۳۸۲).

کالبد روستا

مفهوم کالبد روستا، به معنای بستری است که امکان شکل گیری فعالیتهای روستایی را فراهم ساخته و بافت روستا نیز به واسطه آن ادراک می گردد (خاکپور و عشقی، ۱۳۹۳: ۴). سیمای ظاهری روستا (وسعت، نحوه استقرار خانه ها، زمینهای زراعی و سایر ویژگیهای کالبدی) و ریخت درونی آن (معرف نحوه سازمان پذیری روابط و مناسبات اجتماعی اقتصادی گروههای روستایی) بر بستر طبیعی بر پا میشوند و با توجه به پیچیدگی روابط و مناسبات فرهنگی انسانی ویژگی معینی به خود می گیرند حاصل چنین فرایندی شکلگیری بافت روستایی است (دارابی، ۱۳۸۸: ۱۱۲).

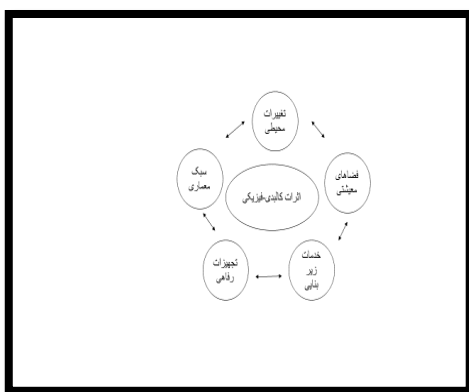
حوزه فعالیت گردشگری در روستا:

۱) گردشگری طبیعی: که بیشتر در تعامل با جاذبه های اکولوژیکی قرار دارد. ۲) گردشگری فرهنگی: که با فرهنگ، تاریخ و میراث فرهنگی و باستانی مردم روستایی مرتبط است. ۳) اکوتوریسم: نوعی گردشگری است که علاوه بر تعامل با جاذبه های طبیعی (مانند رودخانه، دریاچه فصلی و کوهستان ها) با زندگی و هنجارهای اجتماعی مردم محلی که خود نیز در تعامل با جاذبه های طبیعی است، در ارتباط می باشد. هم چنین می توان گفت اکوتوریسم نوعی گردشگری است که در بسیاری از نقاط دنیا فرصت های بی نظیری را برای توسعه ی روستایی هم ه جانبه، گردشگری، مدیریت منابع و مدیریت مناطق حفاظت شده به وجود می آورد به ویژه این که این نوع گردشگری، مبتنی بر طبیعت است (گردشگری در مناطق طبیعی و بکر) که به طور مؤثری حفاظت از محیط زیست را افزایش می دهد و برای جوامع محلی و فرهنگ های مختلف سودمند بوده و تجربیات ارزنده ی آموزشی را به گردشگران ارائه می دهد (شهیدی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۰۳).

پیشینه پژوهش

جوان و همکاران (۱۳۹۸)، در پژوهشی تحت عنوان تحلیل فضایی اثرات گردشگری بر تحولات کالبدی سکونتگاه های روستایی شهرستان رضوان شهر به این نتیجه رسیده اند تأثیرات مثبت گردشگری بر سکونتگاه های روستایی (ارتقای کیفی زندگی ساکنان محلی و جمعیت پذیری مجدد نواحی کوهستانی) و از طرف دیگر اثرات منفی (افزایش تقاضای زمین به ویژه در نواحی ساحلی و کوهستانی و آسیب به محیط زیست منطقه) شد. از این رو، برای حفظ عرصه های طبیعی، تثبیت و قانونی کردن کاربری اراضی در دستور کار متخصصان و مسئولان کشور قرار گیرد. و با تصویب قوانین و مقررات بازدارنده و کارآمد از تغییرات غیر قانونی جلوگیری شود.

قدیری معصوم و همکاران (۱۳۹۲)، در پژوهشی تحت عنوان تبیین اثرات کالبدی گردشگری بر نواحی روستایی مطالعه موردی: دهستان بیرون بشم -بخش کلاردشت به این نتیجه رسیده اند که توسعه گردشگری در این محدوده تاکنون پیامدهای منفی و زیانباری چون افزایش و پخش زباله، کاهش تولیدات روستایی، تخریب اراضی مناسب کشاورزی، ناهمگونی در بافت قدیم و جدید روستا، تغییر در تعداد شاغلان کشاورزی و امثال آن را به همراه داشته است که در صورت ساماندهی گردشگری و برطرف نمودن برخی کمبودها و تجهیز زیرساخت های مورد نیاز و انجام کارهای فرهنگی همزمان می توان از میزان و شدت پیامدهای زیانبار وارد شده بر منطقه جلوگیری نمود.

ماخذ: قدیری معصوم و همکاران، ۱۳۹۲

شکل ۱: مدل مفهومی پژوهش، شاخصهای اثرگذار گردشگری بر بعد کالبدی

اثرات گردشگری بر کالبد سکونتگاه روستایی

گردشگری روستایی از جنبه ی کالبدی معمولاً پیامدهای متفاوت دارد که نتایج مثبت شامل بهبود و توسعه زیرساخت ها، مقاوم سازی مساکن، حفظ بافت و الگوی اولیه روستا، استفاده از مواد و مصالح موجود در روستا برای ساخت و ساز، حفظ الگوی معماری بومی-سنتی و تولید محصولات کشاورزی جهت عرضه به گردشگران و نتایج منفی شامل فرسودگی راهها و شبکه های ارتباطی به دلیل تردد زیاد، تخریب آثار و بناهای تاریخی، تغییر و جابجایی بافت سکونتگاهها، عدم استفاده از مواد و مصالح بومی، تغییر در شیوه ساخت و ساز، تغییر کاربری زمین و رشد و ازدحام جمعیت است. بدیهی است که میزان بهره مندی از نتایج مثبت گردشگری روستایی بستگی به مدیریت اعمال شده و رفتار مردم بومی و گردشگران دارد و به همین دلیل نیز پیامد گردشگری در یک پدیده خاص مثل اماکن باستانی و تاریخی ممکن است متفاوت باشد و ضمن اینکه می تواند به احیا و حفاظت آنها کمک کند می تواند عاملی برای تخریب آنها نیز باشد (جعفری، ۱۳۹۵: ۱۹۴). توسعه ی گردشگری در یک منطقه مستلزم ایجاد زیرساخت هایی می باشد. تخصیص زمین های گاه وسیع برای احداث تأسیسات، مشکلاتی همچون تغییر کاربری زمین های کشاورزی و باغ ها را به همراه خواهد داشت (Kazemi, 2011: 113). که سبب تغییرات ناگهانی در اقتصاد و معیشت مردم روستا شده و در دراز مدت باعث تضعیف و اضمحلال تولید در روستاها خواهد شد (Mohammadi et al, 2012; 279).

نتیجه گیری

گردشگری از مهم ترین عوامل عمران نواحی است و همچنین فعالیتی ارزآور و متعادل کننده است که موجب توسعه اقتصادی و اجتماعی در سطح منطقه شده و توزیع عادلانه در آمد و همچنین اشتغال زایی به همراه داشته است.

گردشگری بسته به شرایط محیطی، دارای انواع مختلفی است. یکی از مهمترین انواع گردشگری، گردشگری روستایی است که با قدمتی بیشتر از یک قرن، با ارائه جذابیت و ایجاد تمایل در استفاده از فضا و ویژگیهای محیط روستایی برای گردشگران و همچنین، کارکردی جهت بهبود و ارتقای شاخصهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیستمحیطی منطقه میزبان، مورد توجه واقع شده است

گردشگری از یک سو به رشد اقتصادی و تنوع فعالیتهای روستایی و از سوی دیگر با جذب مازاد نیروی انسانی به ایجاد اشتغال و درآمدزایی برای ساکنان روستاها کمک کند و باعث توسعه همه جانبه در روستا می شود. گردشگری بر کالبد و کارکرد روستاها اثر داشته است. رونق فعالیت های گردشگری ساختار روستاها را متحول نموده است گسترش خانه های دوم، تغییر کاربری اراضی، تحول در نوع فعالیت های اقتصادی و رونق فعالیت های خدماتی و افزایش قیمت زمین و مسکن از مهم ترین این تغییرات هستند.

منابع

۱. بدری سید علی، اکبریان رونیزی سعیدرضا؛ قصابی محمدجواد (۱۳۹۲)، نقش مدیریت محلی در توسعه کالبدی سکونتگاه های روستایی (مطالعه موردی :شهرستان آران و بیدگل)، پژوهش های روستایی، دوره ۴، شماره ۲، صص ۲۴۹-۲۷۶
۲. جوان، فرهاد، افراخته، حسن، ریاحی، وحید (۱۳۹۸)، تحلیل فضایی اثرات گردشگری بر تحولات کالبدی سکونتگاه های روستایی شهرستان رضوان شهر، نشریه علمی - پژوهشی برنامه ریزی توسعه کالبدی، سال ۴، شماره ۱، صص ۷۰-۵۷
۳. جعفری، حمید و حاتمی شاه خالی، سیده محدثه (۱۳۹۵)، نقش گردشگری در تحولات کالبدی کارکردی سکونتگاههای روستایی مطالعه موردی :روستاهای بخش مرکزی شهرستان لاهیجان)، فصلنامه برنامه ریزی منطقه ای، سال ۶، شماره ۲۰۰، ۲۳-۱۹۱
۴. خاکپور، مژگان، عشقی صنعتی، حسام (۱۳۹۳)، بررسی اثرگذاری عوامل اجتماعی و فرهنگی بر بافت کالبدی روستاهای گیلان)، فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۴۸
۵. دارابی، حسن (۱۳۸۸)، نقش مشارکت در طراحی محیط روستایی)، مجله محیط شناسی، شماره ۵۲، صص ۱۲۷-۱۱۱
۶. رضوانی، محمدرضا، (۱۳۸۷)، توسعه گردشگری روستایی با رویکرد گردشگری پایدار، چاپ اول، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
۷. رکن الدین افتخاری، ع.ر؛ مهدوی، د؛ پورطاهری، م (۱۳۸۹)، ((فرآیند بومی سازی شاخص های توسعه پایدار گردشگری روستایی در ایران))، فصلنامه پژوهش های روستایی، شماره ۴، صص ۴۱-۱
۸. شهیدی، محمدشریف، اردستانی، زهره السادات و گودرزی، سروش، محمد مهدی (۱۳۸۸). (بررسی تأثیرات توریسم در برنامه ریزی نواحی روستایی)، پژوهش های جغرافیایی (پژوهش های جغرافیایی)، دوره ۴۱، شماره ۶۷، ۹۹-۱۱۳

۹. صفایی پور، مسعود، صفیه دامن باغ، حسین طاهری و فاطمه رزمگیر، (۱۳۹۳)، تحلیل نقش گردشگری در اقتصاد روستایی (مطالعه موردی: دهستان بان زرده - شهرستان دالاهو)، مجله پژوهش‌های روستایی، دوره ۵، شماره ۲، صص ۴۴۴-۴۲۳
۱۰. قدیری معصوم، مجتبی، م طبعی لنگرودی، سید حسن، مهرپویا حسن (۱۳۹۲)، تبیین اثرات کالبدی گردشگری بر نواحی روستایی مورد پژوهش: دهستان بیرون بشم - بخش کلاردشت)، مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، سال دوم، شماره ۵، صص ۴۹-۳۳
۱۱. منشی زاده، رحمت اله (۱۳۸۴)، اندر مقوله گردشگری، چاپ اول، انتشارات پیام، تهران.

12. Augustin, M., (1998), "National strategies for rural tourism development and sustainability , the experience", *Journal of Sustainable Tourism*, 4 (3): 3-33.

13. Butler, R., Hall, C., Michael, J., Jhon, (1998), "Tourism and recreation in rural areas, London, Wiley.

14. Butler, R., Hall, R., Jenkins, M., (1998), "Tourism and recreation in rural areas" , London Wiley.

15. J Telfer, D. and R, Sharply, (2012): *Tourism development planning in developing countries, translated by Zargham bourujei, H, publication mahkame, Tehran. (In Persian)*

16. Kazemi, M. (2011): *Tourism management, publication samt, Tehran. (In Persian)*

17. Li, W., (2005), "Community decision-making participation in Development", *Journal of Annals of Tourism Research*, 33 (1):132- 143.

18. Mohammadi, M and A, Mehrabi and M, Ghorbani and M, khorasani (2012): *Human forces affecting land use changes in marginal rural Tonekabon city, quarterly geographical.*

19. Salehi, S and M, Hasanpour. (2012): *Planining and tourism development functional approach to planning and tourism marketing, publication Mazandaran University. (In Persian)*